

muksia, voiko hän todella ajatella, että kokemusten aiheuttaja on sekä maailman kulkuun puuttuva Jumala että intuitionvastaisia uskomuksia ja kokemuksia tuottava kognitiivinen mekanismi? Vai ovatko nämä kilpailuvia selityksiä?

Tutkimusongelman laajuuden ja moniulotteisuuden huomioon ottaen on Visala selvinnyt urakastaan hyvin. Tutkimus tarjoaa lähtökohdan erilaisille jatkokehittelyille.

LEO NÄREAHO
DOS., HELSINKI

TERESA WONTOR-CICHY
Für den Glauben in Haft:
Zeugen Jehovas im KL
Auschwitz. Oswięcim:
Staatliches Museum
Auschwitz-Birkenau in
Oswięcim. 2006. 172 s.

GERHARD BESIER &
CLEMENS VOLLNHALS
(TOIM).

Repression und
Selbstbehauptung: Die
Zeugen Jehovas unter
der NS- und der SED-
Diktatur. Zeitgeschichtliche
Forschungen 21. Berlin:
Dunker & Humbolt.
2003. 422 s.

Jehovan todistajat muodostavat lukumääräisesti pienen mutta periaatteellisesti tärkeän alaryhmän kansallissosialismin uhrien joukossa. Tarkkoja lukuja tähän joukkoon kuuluneista ei tiedetä siitä huolimatta, että 1990-luvun alusta lähtien heistä on kerätty järjestelmällisesti tietokantaa osana Jehovan todistajiin suuntautuneen tutkimuksen nopeaa kasvua. Tämä johtuu siitä, että Jehovan todistajia kuljetettiin eri keskitys- ja vankileireille ympäri

kolmatta valtakuntaa (Auschwitz-Birkenau, Ravenbrück, Sachsenhausen, Buchenwald, Bergen-Belsen, Niederhagen-Wewelsburg, Dora-Mittelbau, Mauthausen). Hajasijoituksella pyrittiin estämään uskonnon leviäminen. Kuhunkin parakkiiin pyrittiin sijoittamaan vain yksi Jehovan todistaja. Marttyyriutta kaihtamaton, sitä paikoin jopa tavoitellut todistajajoukko tarjosi monille vakuuttavan todistuksen vakaumuksesta. Saksalaisten lisäksi myös miehitetyiltä alueilta kuten Itävaltasta, Alankomaista, Puolasta ja Neuvostoliitosta vangitut Jehovan todistajat päätyivät kuitenkin yleensä samoil leireille.

Teresa Wontor-Cichy on onnistunut dokumentoimaan Auschwitz-Birkenauin vankiluetteloista 215 nais- ja 168 miespuolista Jehovan todistajaa. Alun perin puolaksi julkaisemassaan kirjasessa *Więźni za wiarę. Świadkowie Jehowy w KL Auschwitz* (2003) heidät on esitelty. Mukaan on liitetty myös leirille tulon yhteydessä otettu valokuva, jos sellainen on säilynyt sekä dokumentteja. Kaikkien henkilöllisyyttä ei ole pystytty varmuudella selvittämään. Buchenwaldissa Jehovan todistajien "lilaa kolmiota" kantoi vuosien 1939–1944 välisenä aikana 0,3 – 3,3 % kaikista tämän leirin vangeista. On arvioitu, että kansallissosialismin aikana Saksassa pidätettiin noin 10 000 Jehovan todistajaa ja miehitetyillä alueilla noin 1000. Ainakin 4000 heistä päätyi keskitysleireille. Tähän suhteellisen pieneen ryhmään kohdistuneiden vainojen yksityiskohdainen analyysi avaa kuitenkin runsaasti kiinnostavia joskin vastenmielisiä näkökulmia kansallissosialismin mentaliteettiin ja toimintatapoihin, oikeushistoriaan, kirkko- ja kirjahistoriaan kolmannessa valtakunnassa sekä ylipäätään kysymykseen diktatuuriin toiminnasta ei-toivottujen vähemmistöjen suhteen.

Charles T. Russelin Pennsylvaniassa perustama Jehovan todistajien liike järjestyi 1881 Siionin Vartiotorni ja traktaattiseuraksi (Zion's Watch To-

wer Tract Society), mutta muutti nimensä Lontoossa 1900 "kansainväli-seksi raamatuntutkijoiden seuraksi". Russelin kuoleman jälkeen 1917 liike jakautui itsenäisiksi ryhmiksi, mutta 1931 perustettiin kansainvälinen Vartiotorni-seura (Watch Tower Society / Wachturm-Gesellschaft) ja otettiin käyttöön Jehovan todistajat-nimi. Kolmannessa valtakunnassa tämän yhteisön jäseniä nimitettiin yleensä "raamatuntutkijoiksi" (Bibelforscher). Virallisissa yhteyksissä liikkeestä käytettiin sen vanhaa nimeä Internationale Bibelforscher-Vereinigung, IBV. Sekä kansallissosialistisessa Saksassa että sittemmin DDR:ssä liikkeen kansainvälisyys oli yksi peruste sen kieltämiselle.

Kansallissosialistit kielsivät Jehovan todistajien toiminnan pian valtaantulonsa jälkeen kesällä 1933. Kieltoa seurasi periaatteellisesti tärkeä keskustelu Weimarin tasavallan aikaisen uskontopoliittikan jatkumisesta natsi-Saksassa. Manfred Zeidlerin artikkeli Jehovan todistajien oikeudellisesta asemasta 1930-luvun alun saksalaisessa lehdistössä valaisee kiinnostavasti tätä vaihetta. Lyhyeksi jääneessä mutta periaatteellisesti tärkeässä keskustelussa vallalle pääsi käsitys, etteivät Jehovan todistajat muodostaneet sellaista uskonnollista yhteisöä, jolle olisi kuulunut Weimarin tasavallan perustuslaissa taattu uskonnonvapaus. Tämä avasi ovet vainoille: vuonna 1934 pidätettiin tuhatkunta Jehovan todistajaa. Kiristynyt ilmapiiri ja pidätykset eivät kuitenkaan lopettaneet Berliiniin tuloksettomasti lähetettyjen vetoomusten tulvaa.

Kanadalainen emeritusprofessori James Penton (University of Lethbridge, Alberta) on nyt arvioitavien teosten ilmestymisen jälkeen pyrkinyt täydentämään kuvaa Jehovan todistajien ja natsien suhteiden alkuvaiheesta. Penton väittää tutkimuksessaan *Jehovah's Witnesses and the Third Reich: Sectarian Politics under Persecution* (2004) Jehovan todistajien jakautuneen 1933 kompromissiin valmiiseen johtoon ja alusta

lähtien periaatteellisestikin kaiken yhteistyön torjuneeseen jäsenistöön. Jehovan todistajien kärsimyshistorian valossa kysymys minkäänlaisesta yhteistyöstä natsihallinnon kanssa on ymmärrettävästi tulenarka, mistä syystä on aiheellista olettaa, että keskustelu tästä aiheesta ei ole vielä päättynyt.

Hitlerin valtaannoususta alkanut kansallissosialistien ja Jehovan todistajien suhteiden ensimmäinen vaihe päättyi 1936 erityistuomioistuimien (Sondergerichten) perustamiseen. Niiden tarkoituksena ei ollut alun perin vain Jehovan todistajien tuomitseminen, mutta esimerkiksi Freibergissä valtaosa tapauksista koski heitä. Seuraavana vuonna 1937 pidätettiin 4000 Jehovan todistajaa. Samaan aikaan käynnistyi järjestelmällinen liikkeeseen kuuluneiden vanhempien ja lasten eristäminen toisistaan. Kolmas vaihe alkoi sodan puhjettua, kun vuodesta 1939 alkaen aseista kieltäytyneitä Jehovan todistajia alettiin tuomita kuolemaan. Liikkeen johtajien näytävät teloitukset pyrkivät tuloksettomasti murtamaan Jehovan todistajien moraalisen selkärangan. Teloitettuja oli noin 300. Sodan päättyessä kaikilla vankileireillä oli noin 8000 Jehovan todistajaa. Osa heistä menehtyi orjatyössä tai sairauksien uhreina, osa kuoli leirien tyhjentämisen yhteydessä. Myös leireiltä selvinneissä oli monta Jehovan todistajaa.

Natsien silmissä Jehovan todistajat näyttäytyivät harhaan johdetuina yksilöinä, joiden kääntymistä pidettiin mahdollisena. Tästä syystä heille tarjottiin tilaisuutta vapautua allekirjoittamalla viisikohtainen tunnustus, jossa nämä sanoutuivat irti liikkeestään, lupasivat ilmiantaa kiellettyä kirjallisuutta levittäneet, puolustaa maata aseellisesti sekä pysyä antamassaan vakuutuksessa. Myöhemmin tunnustuksen sanamuotoa lievennettiin. Tarkkaa lukua henkensä näin pelastaneista ei ole, mutta siihen tarttuneiden olemattoman pieni luku lienee ollut suuri yllätys ja pettymys Gestapolle. Uuden tut-

kimuksen yleinen havainto on, että Jehovan todistajat muodostivat luultavasti vakaumuksessaan yhtenäisimmän ja järkkymättömimmän natsveja vastustaneen ryhmän.

Toisin kuin monille kansallissosialismin uhreille sodan päättymisen ei tuonut Jehovan todistajille vapautta. Koko DDR:n alueella liike kiellettiin 1950 ”kilpaillevana ideologiana”. Jehovan todistajat menettivät näin statuksensa vastarinnan yhtenä osana ja kansallissosialismin uhreina. Besierin ja Vollnhalsin toimittaman artikkelikokoelman toinen osa käsittelee tätä vaihetta. Jo ennen DDR:n perustamista 1949 Jehovan todistajista alettiin Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä määrätietoisesti luoda kuvaa amerikkalaisina vakoojina, ”imperialisteina” ja epäluotettavina kansalaisina. Edes Stalinin kuolemaa seurannut yhteiskunnallisen ilmapiirin lieentyminen 1950-luvun lopulla ei olennaisesti muuttanut virallista suhtautumista. Jehovan todistajat saivat Itä-Saksassa oikeudellisen asemansa takaisin vasta DDR:n romahdettua 1990.

Erytisesti Annegret Dirksenin ja Gerhard Besierin artikkelit piirtävät kiinnostavasti kuvan siitä, miten valtiollinen propaganda pyrki määrätietoisesti kompromettoimaan Jehovan todistajat levittämällä heistä perättömiä tai liioiteltuja juttuja samaan aikaan, kun väkivallalla ja pidätyksin sekä syrjinnällä kouluissa ja työpaikoilla pyrittiin heikolla menestyksellä estämään liikkeen kasvua. Stasi myös solutti seurakuntiin entisiä Jehovan todistajia ilmiantajiksi. Berliinin muurin pystyttäminen 1961 vaikeutti lisäksi traktaattien ja Vartiotorni-lehtien salakuljetusta lännestä.

Edellä mainittujen lisäksi Bernd Schäferin artikkeli Jehovan todistajista DDR:n kirkkopoliittikan kontekstissa on kiinnostava, sillä se osoittaa, miten Jehovan todistajista tuli kylmän sodan uhreja lähes ilman omaa syytään. Kirjan toisessa osassa myös alueelliset näkökulmat saavat enemmän huomiota. Yhteistä mo-

lemmille osille kuitenkin on, että suhtautumista Jehovan todistajiin tarkastellaan yhtäältä makropolitiikan toisaalta oikeushistorian ja mielipiteen muokkauksen näkökulmista.

Valtiollisen terrorin, vainon ja holokaustin tutkimuksessa on olennaista kiinnittää huomiota yksityiskohtiin. Ennen kuin faktat ovat selvillä, ei voida esittää tulkintoja. Tämän molemmat arvioitavana olevat teokset tekevät mallikkaasti. Sen sijaan yksilöiden kokemukset jäävät lapsipuolen asemaan. Kaikkea ei voi yhteisen kirjaan mahduttaa, mutta yksilöt jäävät silti liiaksi rakenteiden varjoon. Jehovan todistajien kohtaloita Auschwitz-Birkenauissa esittelevässä julkaisussa tosin on joitain esimerkkejä yksittäisten Jehovan todistajien pyrkimyksestä vastustaa nujertamista ylläpitämällä tietoisesti kiinteitä suhteita uskonveljiin ja -sisariin. Kysymys verkottumisesta selviytymiskeinona keskitysleiriltä ansaitsisi enemmänkin huomiota samoin Jehovan todistajien tukeutuminen painettuun materiaaliin ja pyrkimykset levittää uskonnollista kirjallisuutta välittömästä hengenvaarasta huolimatta.

Myös vangittujen Jehovan todistajien sosiaaliin muuttujiin kuten ikään ja sukupuoleen olisi ollut syytä kiinnittää enemmän huomiota. Monet keskitysleireille päätyneet olivat äskettäin kääntyneitä nuoria aikuisia, joiden ratkaisu perustui omakohtaiseen vakuuttumiseen. Nuorin Auschwitziin kirjattu Jehovan todistaja oli 1924 syntynyt Paweł Pilch, joka menehtyi uupumukseen 20-vuotiaana 1944. Vanhin oli jo 1867 syntynyt, 76-vuotiaana 1943 Auschwitzissa kuollut Ignacy Imielski. Molemmat heistä olivat syntyisin puolalaisia. Millainen vaikutus iällä tai sosiaalisella taustalla oli sietämättömien olojen kestämisessä? Myös vertaileva analyysi Jehovan todistajien teologian ja esimerkiksi poliittisista syistä vangittujen kommunistien aatteen vaikutuksesta vainon sietämiseen ja

jopa hyväksymiseen ”raamatullisena kohtalona” olisi kiinnostavaa luettavaa. Kokonaisuutena molemmat arvioitavista teoksista vievät kuitenkin nykymuodossaan lukijan ”syviin vesiin”. Vihapuheen taas nostaessa päätään ne ovat monella tavoin valitettavan ajankohtaisia.

ESKO M. LAINE
DOS., JOENSUU

GAVIN D’COSTA
Christianity and World Religions: Disputed Questions in the Theology of Religions. West Sussex, UK: Wiley-Blackwell 2009. 233 s.

Roomalaiskatolinen Gavin D’Costa kuuluu viime vuosien inspiroivimpien teologisten kirjoittajien joukkoon. Bristolin yliopistossa professorina toimiva D’Costa on julkaissut tämän vuosituhanen puolella neljä monografiaa: *The Meeting of Religions and the Trinity* (2000); *Sexing the Trinity: Gender, Culture and the Divine* (2000); *Theology in the Public Square: Church, Academy and Nation* (2005) ja *Christianity and the World Religions: Disputed Questions in the Theology of Religions* (2009). Tuotanto sivuaa hämmästyttävän monia teemoja, mutta parhaiten hänet tunnetaan aktiivisena uskontoteologian kehittäjänä.

Varhaisimmassa tuotannossaan D’Costa profiloitui John Hickin pluralismin kriitikoksi. Edelleenkin pluralistinen teologia on hänen purevan analyysinsä kohteena. D’Costa kuuluu niihin teologeihin, jotka pari vuosikymmentä sitten vakiinnuttivat kolmijaon ”eksklusivismi”, ”inkluisivismi” ja ”pluralismi” uskontoteologian keskeiseksi typologiaksi. Myöhemmässä tuotannossaan hän on

kuitenkin hylännyt kyseisen typologian. Nyt hän korostaa jokaisen teorian olevan perimmiltään eksklusivistinen, koska aina jotkut prinssiipit torjutaan ja toiset hyväksytään.

D’Costan tuotannossa on keskeisellä sijalla pyrkimys etsiä kristillisen tradition lukutapoja, jotka tekevät oikeutta klassiselle kristinuskolle, mutta ovat samalla valideja postmodernissa kontekstissa. Hän ammentaa vahvasti Alasdair MacIntyren filosofiasta, jonka mukaan eri traditioilla on oma rationaliteettinsa. Myös John Milbankin vaikutus on ilmeinen: se kuvastuu esimerkiksi käsityksessä valistuksen projektin sisäänrakennetusta väkivaltaisuudesta. Postmoderni ote heijastuu D’Costan kirjoitustyyliin, joka on briljeeraavassa akateemisuuudessaan viiltävän terävää ja samalla perinlennokasta ponnahtellen aiheesta ja argumentista toiseen. D’Costa ei kaihdakaan dramaattisia esimerkkejä. Aiemmin hän on asettanut keskinäiseen vertailuun esimerkiksi katolisen naispyhimyksen ja nuoren hindulaisen lesken, joka nousi miehensä polttoroviolle tehden nykyintiaassa kielletyn *sati*-rituaalin. Uusimmassa teoksessaan hän käyttää Iranissa ja Saudi-Arabiassa käytyjä teologisia debatteja esimerkkeinä siitä, miten islamilainenkin traditio voi perustella yhteiskunnallisen pluralismin omista lähtökohdistaan.

Arvokasta D’Costan kirjassa on – jälleen kerran – sen alleviivaaminen, että valistuksen projekti ei ole maailmankatsomuksellisesti neutraali vaan lähtökohdistaan yhtä lailla latautunut kuin uskonnolliset perinteetkin. D’Costa muistuttaa, ettei uskontojen tarvitse suodattaa perinnettään valistuksen suodattimen läpi osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Hän kritikoit myös uskontotiedettä, sikäli kuin se paljastuu osaksi valistuksen projektia ja pyrkii kesyttämään uskontojen aidon toiseuden. D’Costan teesi on ensi näkemältä kärkevä, mutta monipolvisen argumentaation viitekehysessä uskottava: ”Kristinus-

ko itse asiassa muodostaa parhaan käsitteellisen tilan ymmärtää toista uskontoa tämän omilla käsitteillä, mitä seuraa täysin legitiimi teologinen tehtävä, johon voi kuulua arviointi, oppiminen ja sosiaalinen yhteistyö samalla kuin immanentti kritiikki (intra-tekstuaalinen kriittisyys) ja missio (inter-tekstuaalinen kriittisyys)”.

Sitä mukaa kuin suomalaisessakin yhteiskunnassa joudutaan reagoimaan moniuskonnoistumiseen ja rakentamaan yhdessä elämisen malleja, juuri tällaista ennakkoluulotonta kirjallisuutta kannattaa lukea – jollei muista syistä, niin itsekritiikin kyvyn kasvattamiseksi ja tuoreiden näkökulmien vuoksi. Varsinkin akateemiassa tarvitaan rohkeutta ajatella mukavuuksien ulkopuolella. Länsimainen tarkastelukulma paljastuu D’Costan tarkastelussa vain yhdeksi muiden joukossa. Oman lukemiseni perusteella näyttäisi siltä, että kansainvälisessä kirjallisuudessa on laajasti osoitettu, ettei uskontojen kohtaaminen voi perustua sekularismin varaan. Sen sijaan siitä, mikä erilaisista tulkinnallisista viitekehysistä on oikea, vallitsee monia perusteltuja, keskenään jännitteisiä mielipiteitä. Myöskään uskontojen teologinen haltuunotto ei voi tapahtua luulotellulta puolueettomuusvyöhykkeeltä käsin, kuten useimmat uskontoteologiset pluralistit ainakin debatin alkuvaiheissa tuntuivat vielä kuvittelevan. D’Costan ja monien muiden kritiikin edessä useimmat pluralistit ovat kuitenkin joutuneet hienosäättämään argumenttejaan, joten uskontoteologiassa on tapahtunut paljon kehitystä. Koulukuntarajojen eri puolilla painotetaan entistä enemmän asianmukaisesti uskontojen välisiä eroavaisuuksia – mutta myös traditioiden välistä vuorovaikutusta.

Christianity and World Religions on hyvä johdantoteos tässäkin kysymyksessä, sillä teoksen alussa luodaan hyvä yleissilmäys uskontoteologian nykyiseen vaiheeseen. Perinteisen kolmijaon rinnalla D’Costa